

PROČ NENÍ LIDSKÝ KAPITÁL VYUŽÍVÁN EFEKTIVNĚ?

WHY IS NOT HUMAN CAPITAL USED EFFECTIVELY?

Miroslav Jurásek

Abstract

Having in mind the education as an important part of the human capital concept and as a product at the same time, this paper breaks down this concept into three parts: the immediate consumption, the future productive consumption which is somehow connected with the previous immediate consumption and the systemic barriers to the full development and employment of the acquired skills and knowledge. The special attention is paid to the last mentioned component of the human capital. Using the game theory, it is demonstrated that the loss of the human capital efficiency happens rather because of the system setting than the individual “failure” or unwillingness. On the ground of the model game Titanic some actual phenomena such as a deepening wealth inequality, a bigger social and an economical segregation and a limited vertical mobility, resulting in worse and worse possibilities for the improvement of the personal social status, are explained. This paper describes the game Titanic and demonstrates that, following the development of the human capital (and searching the social well – off at the same time) it is necessary to push forward the cooperative strategy within this game. They are also identified the subjects that are not interested in playing this strategy and pose a threat to a better using of the human resources.

Key words: Human Capital, Game Theory, Positional Investment, Model Game “Titanic”

JEL Code: C73, D91

Úvod

Za nejobecnější příčinu současných problémů je to, že doposud nedošlo k přeorientaci stávajícího setrvačného vývoje směrem ke společnosti produktivních služeb, tj. společnosti, kdy těžištěm ekonomiky jsou produktivní služby spojené s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu.

Společnost jako celek na tomto stavu bezesporu trpí. V tomto článku jsou ukázány negativní důsledky tohoto neuspokojivého stavu. Zároveň je zkoumáno, proč dochází

k neefektivnímu využívání (a v tomto smyslu k mrhání) lidského kapitálu. Ten je pojednán ve smyslu produktivní spotřeby.

Pozornost je ale soustředěna hlavně na systémové „vady“ tohoto stavu, zejména důsledky tzv. pozičního investování. Je to právě zpětný dopad pozičního investování na vývoj společnosti, který vyvolal v život síly (přerozdělení příjmů, konkurenci v oblasti pozičního investování, porušování obecně přijatých zásad a vzájemné krytí, pokud dojde k porušení obecně přijatých zásad), které podstatným způsobem oslabily a narušily funkčnost institucionálního systému společnosti.

Tento jev (investování do pozic) se svými negativními dopady je popsán s využitím teorie her, konkrétně hry Titanic. Je ukázáno, že už jen uvědomění si reality této hry (jejich eventuálních rizik) může vést k efektivnímu využívání lidského kapitálu.

1 Vymezení pojmu lidský kapitál

Pro účely tohoto článku je hodnota lidského kapitálu (HC) dána užitky, které plynou jednak z okamžité spotřeby určitého statku a z budoucího příjmu, který je generován touto přítomnou spotřebou. Typickým příkladem je např. vzdělání: určitý požitek ze vzdělávání máme v okamžiku jeho spotřeby, protože „uspokojujeme“ svou vnitřní potřebu po vědění, znalostech. Nově nabyté poznatky však mohou být zúročeny v budoucnu tím, že je využijeme ve svém budoucím povolání (čili naše dříve získané dovednosti a vědomosti) budou zdrojem příjmu.

Jelikož člověk ve svém rozhodování volí mezi současnými a budoucími užitky (prožitky), porovnává, co bude prožívat v budoucnu s tím, co prožívá právě teď nebo bude prožívat. Tato danost fungování racionálního člověka koresponduje s pojetím lidského kapitálu, jejímž autorem je Gary S. Becker (1997, s. 17). Tento nositel Nobelovy ceny rozlišuje kapitál osobní a společenský.

Osobní kapitál (P) zahrnuje relevantní spotřebu v minulosti spolu s dalšími vlastními osobními zkušenostmi. Tím však nemusí nutně končit, protože se v důsledku této spotřeby může vytvořit určitý užitek v budoucnu. Pro vyjádření toho, že jedinec není izolovaný, ale pohybuje se v určitém sociálním prostředí (se svou historií a nastavením), které bezesporu ovlivňuje jeho prožitky, Becker ještě zavedl druhou složku lidského kapitálu, tzv. společenský kapitál (S).

V každém případě je vidět, že spotřeba vedoucí k rozvoji lidského kapitálu (resp. užítky z ní plynoucí) je rozložena v čase: minulé prožitky ovlivňují současnou spotřebu a ta se může (a také nemusí) projevit v budoucnu. V každém případě mezi těmito časovými okamžiky (tj. mezi minulostí, přítomností a budoucností) je zjevná spojitost: minulé zkušenosti nám pomáhají pochopit současnou spotřebu (tj. proč spotřebováváme to, co spotřebováváme).

Soustředíme se ale pouze na současnou spotřebu a budoucí užítky (příjmy), které tato okamžitá spotřeba může přinést. K první komponentě lidského kapitálu (jež se projevuje v přítomném okamžiku) se budeme vztahovat ve smyslu spotřebním; ke druhé komponentě (vztahované k budoucnosti) se budeme vztahovat ve smyslu produktivním.

Označme spotřební charakter lidského kapitálu jako C a jeho produktivní složku jako P . Lidský kapitál je pak formálně možné vyjádřit následující rovnicí:

$$HC = C + P \quad (1),$$

Jak bylo řečeno dříve, hodnota lidského kapitálu je dána užítky jeho dvou složek, tedy:

$$U_{HC} = U_C + U_P, \quad (2),$$

Uvažujme, že oba užítky jsou měřitelné a vyjádřitelné v peněžních jednotkách (PJ). Dále předpokládejme, že veličina $U_C > 0$ (jinak by taková spotřeba neměla smysl a racionální člověk by statek se záporným užitekem, resp. mu škodící, nespoteboval). Pro veličina U_P platí, že je nezáporná, tj. $U_P \geq 0$.

V tomto chápání je hodnota lidského kapitálu (U_{HC}), za jinak nezměněných podmínek, funkcí užítku spotřeby určitého statku (U_C) a produktivního charakteru této spotřeby (U_P). Veličinu U_C zkoumá především neoklasická ekonomie. Na tomto místě se jí podrobně zabývat nebudeme, jen uvedme, že v tradičním vyjádření je funkcí množství spotřebovávaných statků.

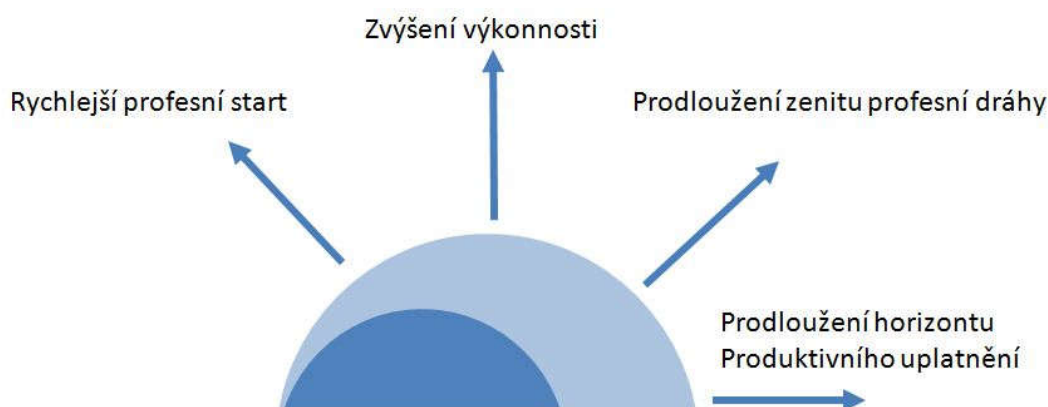
Pochopitelně při rozhodování o spotřebě určitého statku se poměřuje užitek plynoucí z této spotřeby s náklady ušlé příležitosti. Třebaže ze samotného studia můžeme mít (a zpravidla i máme) bezprostřední užitek ve formě uspokojení své zvědavosti, touhy

vědět, zbystření svých kognitivních schopností atd., ve fázi samotného studia reálně vynaložené náklady nejspíš převyšují užitek ze samotné spotřeby. Proto z ekonomického hlediska na významu nabývá produktivní charakter spotřeby.

2 Produktivní charakter spotřeby

Dnes doložitelně a prokazatelně (srov. Heissler et al., 2010) roste role produktivních složek spotřeby. Produktivní služby jsou základem růstu, který musí být exponenciálně dynamický, aby byl trvale udržitelný (Jurásek et al., 2016). Tyto služby je možné znázornit následujícím obrázkem.

Obr. 1: Produktivní charakter spotřeby

Zdroj: Jurásek et al., 2016.

Spotřeba statků (jako třeba vzdělávací služby) jednak vyvolává nějaký užitek (jako subjektivně pocíťovaný fenomén), tak vede k nabývání lidského či sociálního kapitálu, který je jako výrobní faktor vstupem do výroby a také zdrojem budoucího příjmu. Produktivní charakter spotřeby nelze opomenout zvláště v dnešní vzdělanostní společnosti, tj. společnosti popoháněné vzděláním). Domácnosti využívají současné příjmy k vytváření a provozování svých aktiv (svého majetkového portfolia), které sestávají z fyzických i finančních aktiv, z lidského i nikoli-lidského kapitálu tak, aby maximalizovaly současnou hodnotu budoucího příjmu. V tom případě užitek z určité spotřeby nemůže být konečným. Tento užitek dále ovlivňuje rozhodování člověka, jeho ekonomické uvažování a jednání.

Jak uvádí G. Becker (1997: 24-25), lidé disponují představivostním kapitálem – dokážou si představit budoucnost i budoucí prožitky a užitky, dokážou převést budoucí užitky na současné, tj. současná spotřeba přispívá ke zvyšování současné hodnoty budoucího příjmu (jinými slovy aktivita, která je příjemná v současnosti, se stane prospěšnou nějakým způsobem i v budoucnosti).

Pro názornost mějme spotřebu statku, který značně přispívá k velikosti lidského kapitálu: vzdělávání. Spotřeba tohoto statku (spjatého s rozvojem lidského kapitálu) je specifická v tom, že má dvě složky, jak již bylo řečeno: bezprostřední prožitek a produktivní charakter. Pokud budeme studovat obor, jež nás velmi zajímá a baví, ale který nemá velké praktické uplatnění či finanční ohodnocení této profese je ve společnosti podprůměrné (jako např. latina), budeme maximalizovat první složku hodnoty lidského kapitálu (U_C), ale nejspíš hodnota U_P bude poměrně nízká, a tedy v součtu U_{HC} nebude nejvyšší.

Pochopitelně nelze být v tomto ohledu příliš dogmatický ve smyslu exaktního vyčíslení ztráty lidského kapitálu pro společnost, protože náročné vysokoškolské obory, které mají malé praktické uplatnění (jako např. filozofie), vybaví své absolventy dovednostmi, které najdou snadno praktické uplatnění později. Na okraj poznamenejme, že tato situace je předmětem rozsáhlé odborné diskuze a vede k dělení lidského kapitálu na specifický, využitelný jen v daném podniku, a na všeobecný lidský kapitál, který je možno využít ve více typech zaměstnání (Vodák - Kuchaříková, 2011).

V případě, že se jedná o specifický lidský kapitál, který poté nenajde praktické uplatnění ať už z důvodu čistě individuálních (jedinec se z ryze osobních důvodů rozhodne vykonávat jinou profesi), anebo objektivně daných (ekonomická krize, nedostatek pracovních míst v určitých sektorech atd.), dochází ke ztrátě lidského kapitálu.

Statistické údaje tento stav popisují zcela zřetelně. Nejvíce nevyužívají dosažené vzdělání ve svých profesích středoškoláci s maturitou (většinou ženy). To se pochopitelně odráží ve finančním ohodnocení a nespokojenosti. Zároveň se také ukazuje, že vznikají problémy s kvalifikačním uplatněním i absolventů terciárního stupně vzdělávání (podíl nevyužívajících kvalifikací dosahuje pouze 15%). Podle statistického šetření (viz Petránová – Mejstřík, 2015: 35) své odborné předpoklady nejčastěji využívají řídicí pracovníci a pracující ve skupině specialistů; dále pak s uplatněním své kvalifikace jsou relativně spokojeni techničtí a odborní pracovníci a velká skupina řemeslníků a opravářů.

V každém případě hodnota U_P bude oscilovat podle toho, jak dochází k propojení odborné přípravy (rozšiřování lidského kapitálu) a profesní dráhy. Hodnota lidského kapitálu je funkcí užiteků okamžité spotřeby a budoucích příjmů plynoucích z této spotřeby.

$$U_{HC} = f(U_C, U_P) \quad (3),$$

Jak již bylo řečeno, U_C je funkcí množství spotřebovávaných statků majících vztah k rozvoji lidského kapitálu. U_P je pak funkcí příjmu (budoucí mzdy), který získáme výkonem zaměstnání, které nějak souvisí s dříve nabytým lidským kapitálem. Můžeme tedy psát.

$$U_C = f(X), U_P = f(w_f) \quad (4),$$

kde X je určitý statek, jehož spotřeba přispívá k rozvoji lidského kapitálu, w_f je budoucí příjem, plynoucí ze spotřeby tohoto statku.

Pro maximalizaci hodnoty U_{HC} (a tedy pro nejefektivnější využívání) lidského kapitálu musí platit

$$\max U_{HC} = \max U_C + \max U_P \quad (5).$$

3 „Systémová“ ztráta lidského kapitálu

Z rovnice (2) plyne, že hodnota lidského kapitálu bude kladná, i když nikoliv maximální. K tomu by musela být splněna ještě rovnice (5). Nicméně ve skutečnosti investice do lidského kapitálu může být záporná, pokud (za předpokladu, že studium není cílem samo o sobě, ale má mít nějaký celospolečenský přesah, tj. není samoúčelné) se na určité pozice nedostanou jedinci, kteří jsou k výkonu určité profese nejlépe disponováni z hlediska svých zkušeností, schopností atd. (jinými slovy na určitých místech nejsou ti nejkompetentnější a nejlepší).

V praxi se to děje poměrně často. Tyto situace jsou poměrně dobře zdokumentovány a popsány teorií her. Např. Len Fisher (2010) uvedl příklad, který krásně ilustruje, že nikoliv schopnosti, nýbrž vhodně zvolená „životní“ strategie rozhoduje o individuálním úspěchu či neúspěchu, na čemž ale ve svém důsledku často trpí společnost jako celek. Oč jde? Představme si následující situaci. Určitý tvrdý spor má být vyřešen

soubojem z pistole, který má následující pravidla: právo střílet jako první má nejhorší střelec, pak následuje druhý nejhorší střelec atd. Střelci se střídají v tomto pořadí až do okamžiku, kdy zůstane stát poslední střelec. Přitom nejhorší střelec má pravděpodobnost úspěšného zásahu 33,3333% (tj. statisticky v průměru zasáhne terč ve třetině případů), druhý nejhorší střelec střílí s úspěšností 2/3 a třetí nejhorší (resp. nejlepší) střelec trefí terč se 100% úspěšností. Otázka je, jakou strategii by měl zvolit nejhorší střelec (který střílí jako první), aby jeho pravděpodobnost přežití byla co nejvyšší. Odpověď zní, že by měl vystřelit do vzduchu a nechat ve shodě se známým úslovím „když se dva perou, třetí se směje“, ať se dva jeho sokové vzájemně zničí. Tímto způsobem může výrazně zvýšit svoji pravděpodobnost přežití, pokud zamíří naprázdno. V každém případě zajímavým závěrem tohoto ilustrativního příkladu je, že v ostré konkurenci nemusí zvítězit ti nejlepší a nejschopnější, ale ti „nejvypočítavější“.

Tento příklad ukazuje, že ke ztrátě lidského kapitálu (tj. k jeho neefektivnímu využívání) dochází i z jiných důvodů než jen těch, které byly naznačeny v předchozím textu. Označme si řeckým písmenem ρ odpor systému k uplatnění, nabývání, uchovávání, rozvíjení atd. lidského kapitálu. Pod tímto odporem si např. můžeme představit interaktivní jednání jiných prvků systému ať už povahy férové (viz uvedený příklad), anebo nekalé (viz investování do pozice, o čemž bude pojednáno dále). Pak rovnici (2) přepíšeme do tvaru

$$U_{HC} = U_C + U_P + \rho, \quad (6).$$

Jelikož platí, že $\rho < 0$, tj. jedná se o negativní fenomén, bránící v plném rozvíjení lidského kapitálu, je třeba, aby jeho vliv byl co nejmenší. K opravdu efektivnímu využívání lidského kapitálu dojde tehdy, pokud je splněna následující rovnice:

$$\max U_{HC} = \max U_C + \max U_P + \min \rho, \quad (7).$$

V závěrečné pasáži se zaměřím na zkoumání jedné ze systémových bariér uplatnění lidského kapitálu – investování do pozice. Jak bude dále rozvedeno, fenomén prestižní spotřeby umožňuje vyloučit ty, co „na to nemají“, z konkurence. Otázkou je, jakým způsobem je možné tento jev pokud možno co nejvíce eliminovat.

3.1. Investování do pozice

Investování do pozice je investování do postavení určité osoby (např. prestiže dané osoby); podstata pozičního investování spočívá v přeměně majetkové výhody ve výsadu

(privilegium). Ten, kdo investuje do pozice, obvykle usiluje o to, aby ostatní subjekty do pozice investovat nemohly (srov. Contreras, 2017; McDonald – Benton, 2017; Tang, 2010).

Podstatou pozičního investování je přeměna majetkové výhody ve výsadu (privilegium) – děje se tak formou investování do společenské pozice. „Demonstrativní spotřeba“, „okázalá spotřeba“ či „prestižní spotřeba“ (srov Valenčík a kol. 2010) je projevem investování do společenské pozice, dosažení společenské pozice je pak investicí, která má umožnit budoucí příjem.

Investice do společenské pozice má celou řadu negativních konotací, které ekonomická teorie popisuje pojmy „dobývání renty“, „asymetrie informací“, „hry s nulovým součtem“, „bariéra rozpočtového omezení domácností“ a její využívání či spíše zneužívání při utváření a prohlubování „ekonomické segregace“ (Valenčík a kol., 2010, s. 68). Investování do pozice umožňuje dosáhnout přerozdělení zisků ve prospěch toho, kdo má tuto pozici výhodnější. Z ekonomického hlediska se jedná o „hru s nulovým součtem“ (tj. pokud si má někdo zvýšit užitek, musí se užitek někoho druhého snížit).

Investování do společenské pozice mj. vede k jevu, který tým autorů kolem R. Valenčíka z VŠFS označuje jako „Mládův paradox“ (viz Valenčík a kol., 2010, s. 64). Tento paradox vyjadřuje situaci, kdy osoby, které mají málo investičních prostředků, mají zároveň i málo výnosných investičních příležitostí, a osoby, které mají hodně investičních prostředků, mají zároveň hodně výnosných investičních příležitostí.

Investování do společenské pozice je spontánně vzniklé skupinové investování, které omezuje volný přístup do oblasti využívání investičních příležitostí. Jedná se o způsob přeměny majetkové výhody ve výsadu (omezení konkurence v oblasti nabývání a uplatnění schopností). Jeho důsledkem je sociální a ekonomická segregace. Typickým příkladem investování do pozice je, pokud si někdo pořizuje luxusní statky, přičemž díky tomu, že dotyčná osoba vlastní příslušné luxusní statky, získává zároveň kontakty, informace apod., které jí přinášejí další investiční příležitosti.

Poziční investování a s tím spjaté soutěžení o pozice vede k významné ztrátě sociální efektivnosti. Je omezena možnost využívat investičních příležitostí, které jsou spjaté s nabýváním, rozvíjením a uchováváním lidského kapitálu zvětšující se části populace. Například čím dál méně populace má zhoršený přístup ke kvalitnímu vzdělávání (srov. Valenčík – Mertl, 2017). Protože lidský a sociální kapitál je klíčovým požadavkem produktivního zaměstnání lidí, v případě, že se jim nedostává přiměřené úrovně lidského a

sociálního kapitálu prostřednictvím vzdělání a zdravotní péče, dostává se jim omezené možnosti chránit své zájmy a být plnoprávními členy společnosti.

Dalším negativem soupeření o pozice je tlak na porušování obecně přijímaných pravidel (psaných, nepsaných, praktikované morálky, zákonů) a s následným vytvořením struktur založených na vzájemném krytí, vydírání a upřednostňování těch, co drží informace o porušování těchto obecně přijímaných principů. Tyto praktiky prostupují institucionální systém a dostávají ho pod svou kontrolu (Valenčík – Mertl, 2017).

Existuje ještě další a významnější faktor bránící pozitivním změnám, jejichž předpokladem je vytvoření rovnosti příležitostí. Ve snaze získat prostředky pro poziční investování více či méně často dochází k tomu, že někteří hráči porušují obecně přijaté zásady (morální zvyklosti, zákony apod.), aby pro sebe získali jednostrannou výhodu. Tento společenský jev se modeluje hrou typu Tragédie společného. Hráči, kteří porušují obecně přijaté zásady, se vystavují riziku, že v případě, pokud budou přistiženi, vůči nim budou uplatněny sankce (budou potrestáni).

K potrestání těchto hráčů však nemusí vůbec dojít, pokud se „institucionalizuje“ (tj. ve společnosti se rozšíří) vzájemné se krytí při porušování obecně přijatých pravidel a zásad (viz Jurásek et al., 2016; Valenčík – Mertl, 2017). Díky pozičnímu investování a této „institucionalizace“ dojde k pokřivení společenských poměrů a nepochybně i ke ztrátě lidského kapitálu, protože se tím vytváří bariéry pro jeho rozvíjení a uplatnění.

Proč? Částečně je to vysvětleno hrou Tragédie společného (viz Heissler et al., 2010, 215s). Většina nikdy nesmí přistoupit na hru „pozičního investora“ a „tolerovat“ tyto praktiky. Pokud by se to totiž rozšířilo přes únosnou mez a stalo se to obecnou „normou“ (tj. běžně rozšířenou a přijímanou nepsanou praxí), celá společnost by trpěla (tj. mohlo by to mít pro ni nedozírné důsledky). Hlavní sdělení hry Tragédie společného je, že většina nesmí přistoupit na porušování obecně platných zásad a musí hledat způsob, jak přimět jednotlivce k tomu, aby je dodržoval také. Jen tak bude dosažena Nashova rovnováha.

K nalezení „minimální efektivní kooperace“ zase částečně napomáhá vyřešit hra Černý pasažér (Heissler et al., 2010, s.215-216). Bod efektivní kooperace (tj. stav, kdy všichni spolupracují tak, aby se neobjevil žádný černý pasažér) je ovšem těžké najít.

Nicméně v tomto ohledu výzkum na VŠFS neustále systematicky pokračuje a tým soustředěný kolem Radima Valenčíka rozpracoval modelovou hru Titanic¹, která umožňuje

¹ Viz např. radimvalencik.pise.cz/4612-model-hry-titanic-a-jeho-vyuziti-20-shrnuti.html

zodpovědět otázky míry trestu (absolutní, tvrdý, mírný, nulový) pro ty, co nespolupracují (tedy porušují určitá pravidla a zásady vč. pokrívování tržních vztahů prostřednictvím pozičního investování).

3.2 Hra Titanic

Modelová hra Titanic popisuje (stejně jako „Tragédie společného vlastnictví“) určité sociální (veřejné) dilema a pomáhá, abychom si uvědomili, v čem spočívá nebezpečí pozičního investování. V této hře se rozhodují dva hráči: 'jednotlivec' a 'ostatní hráči'. První hráč (jednotlivec) se může rozhodnout, že buď bude spolupracovat či nikoliv na opravě lodi a tím zvýší šanci na záchranu všech ostatních a sebe sama. Může se ale také rozhodnout nespolupracovat, tj. bude zachráněna pouze úzká skupinka vyvolených a on chce být mezi nimi. Ostatní hráči také mohou buď spolupracovat, anebo nikoliv. V prvním případě se zvýší pravděpodobnost na záchranu velké většiny pasažérů. V druhém případě (tj. nespolupráce velké skupiny hráčů) je ale situace poněkud komplikovanější: je zřejmé, že v tomto případě se zachrání pouze úzká skupinka 'vyvolených', kteří rozhodnou, zda se jedinec (ať už spolupracující či nikoliv) zachrání či nikoliv.

Valenčík a Mertl (2017) na základě svého nosného principu „vzájemného krytí lumpáren“ předpokládají, že tato nespolupracující většina spíše ocení „sobě rovného“, tj. nespolupracujícího jedince než toho „morálního“, který se nesobecky zasazuje o záchranu většiny. Jinými slovy předpokládají, že pravděpodobnost záchrany pro tohoto jedince je mnohem menší, pokud bude spolupracovat než nespolupracovat. V každém případě o záchraně či ne-záchraně jedince bude rozhodovat nespolupracující většina a v jejích očích obrazně řečeno je lepší, pokud bude jedinec „na stejné lodi“, jim podobný ve svém chování, tj. nespolupracující.

Valenčík a Mertl (2017) rovněž pracují s parametrem „dobrý pocit“ či „trest za neposlušnost“ v případě, že se jedinec rozhodne pro spolupráci, resp. nespolupráci a záchranné práce probíhají spoluprací většiny. Samozřejmě je otázka, zda by snaha o záchranu (nejen jedince, ale i většiny) měla probíhat v kooperativním či nekooperativním módu.

Jelikož záchranných člunů na potápějícím se Titanicu nebylo dostatek, spolupráce sama o sobě záchranu nezaručovala. Naopak spolupráce mohla být skupinově prospěšná, i když pro jedince by mohla mít fatální následky a vést k jeho sebeobětování (tj. vlastní

nezáchrany a tedy záporného užítku) ve prospěch většiny. Tuto situaci popisuje další modelová hra – dilema dobrovolníka (viz Heissler et al., 2010, s. 217).

Je tedy zřejmé, že pro každého člena skupiny je nejvýhodnější, pokud se obětuje někdo jiný než daný člen. Ovšem situace, kdy se neobětuje nikdo, může skončit velkou tragédií. Pokud bychom danou herní situaci měli zobecnit, tak se jedná o situaci, kdy je pro každého hráče (člena dané situace) nejvýhodnější, aby druhý hráč něco udělal, přičemž daný čin má (může) udělat kterýkoliv hráč (kterýkoli člen dané skupiny). Samozřejmě věc je komplikovaná v tom, že zde působí několik psychologických jevů jako např. efekt přihlížejícího (angl. *bystander effect* nebo také „apatický svědek“), který vyjadřuje fakt, že lidé nezasáhnou či nepomohou při určité nebezpečné a špatné situaci tím spíše, čím více jich je této situaci přítomno, neboť předpokládají, že to (za nás) určitě provedou ostatní. Lidem v nouzi nebude pomoheno, pokud se neprojde všemi kroky tzv. modelu intervence: 1) všimnu si, co se děje?, 2) Je situace stav nouze?, 3) Jsem já odpovědný? (zde působí efekt známý ze sociální psychologie, tzv. 'difúze odpovědnosti'), 4) Co já můžu udělat?, 5) Jdu do toho? (rizika).

Nebezpečí pozičního investování spočívá právě v tom, že si řada lidí neuvědomuje vážnost situace a ani netuší, že se dnes hraje hra typu Titanic (tj. „zadrhli“ se hned na začátku zmiňovaného intervenčního modelu). Jako průvodní socioekonomické jevy tohoto stavu Valenčík a Mertl (2017) uvádí bohatnutí bohatých a chudnutí chudých, zvětšující se majetková divergence, sociální fragmentace, nerovnost příležitostí, sociální vření, stávky, sociální deprivace atd.

Pokud jedinec „procitne“ a uvědomí si vážnost situace, která může vést až ke kolapsu společnosti, má k dispozici prakticky jen dvě strategie, aby si zachránil život (v souladu se závěry hry Titanic): buď 1) „bude za dobře“ s těmi, kteří rozhodují o „bytí či nebytí“, anebo 2) od těchto rozhodujících činitelů neočekává přízeň a náklonnost, resp. předpokládá, že jimi bude „odsouzen“ k smrti, a proto bude pro něj z ryze pragmatických důvodů výhodné, pokud bude prosazovat všeobecnou spolupráci. Takže nejdříve si „hráč“ musí být vědom toho, jaká hra se hraje a pak má dvě životadárné strategie: spolupráce, anebo snaha „vlísat se do přízně mocných“ (Valenčík v této souvislosti mluví o „slouhovství“) a stát se jedním z nich, tj. privilegovaných.

Závěr

Tento příspěvek ukazuje, jakým způsobem dochází k „úniku“ z toku celkového (celospolečenského) lidského kapitálu. Pozornost je přitom věnována jeho významné složce – vzdělání, které je chápáno jako spotřební statek, který je spotřebován v současnosti, nicméně přináší prospěch (v podobě příjmu) i v budoucnu.

Tímto způsobem pojatý lidský kapitál je rozpracován s využitím konceptu produktivní spotřeby. Jinými slovy změna lidského kapitálu je zkoumána nejenom z hlediska současnosti (okamžité spotřeby), ale také budoucnosti (tj. jaké dopady bude mít současná spotřeba na náš budoucí blahobyt). Tento postup je logický v tom smyslu, že jakékoliv přítomné rozhodnutí má nějaké budoucí následky; v konceptu produktivní spotřeby se neoklasický model funkce užitku komplikuje o faktor nejistoty (daný budoucností), nicméně toto rozšíření více odpovídá skutečnosti, protože minulost (vyjádřenou řadou okamžitých rozhodnutí a činů) od budoucnosti oddělovat nelze.

Všechna individuální rozhodnutí jsou determinována (ať už v pozitivním slova smyslu nebo negativním) určitými kontextuálními skutečnostmi či nastavením systému. V tomto příspěvku je tento systémový parametr označen řeckým písmenem ρ . Ve vztahu k jedné z podstatných složek lidského kapitálu – vzdělání – je hledána otázka, proč nejsou z celospolečenského hlediska nabyté individuální poznatky a vědomosti využívány efektivně. Vysvětlení této skutečnosti nabízí tzv. poziční investování, jehož účinky a dopady je možné demonstrovat teorií her, konkrétně modelem Titanic.

V inspiraci psychoanalytikem S. Freudem a jeho teorií osobnosti lze použít metaforu ledovce na „trojrozměrný“ lidský kapitál (mající tři výše uvedené složky): viditelná špička ledovce je představována našimi současnými rozhodnutími; to, co se nachází bezprostředně pod hladinou, představuje budoucnost, jejíž stav vychází z celé řady minulých rozhodnutí (tato samotná rozhodnutí si nepamatujeme, ale lidově řečeno „sklízíme to, co jsme zaselí“); ve vztahu k oblasti vzdělání můžeme zmínit projevy spjaté se strukturální nezaměstnaností (tj. dostatek volných pracovních míst, ale nekompatibilitu nabídky a poptávky po práci neboli „nářky“ podnikatelů a jiných, že na trhu práce chybí vzdělání technici²).

Část ledovce skrytou hluboko pod hladinou (v analogii s Freudem jeho „nevědomí“) je možné ztotožnit s oněmi systémovými bariérami, které jsou naznačeny v kap. 3. Jedná se

² Viz např. <http://www.reflex.cz/clanek/zpravy/51953/zeman-odhalil-ze-mame-moc-kosmeticek-a-malo-techniku-hlavne-ze-sam-je-prognostik.html>.

často o jevy, které postrádají racionální vysvětlení, ale přesto jejich efekty jsou zcela patrné (jako např. převaha „nekompetentních“ nad více kompetentními v určitých situacích a pozicích). Otázkou zůstává, jakou měrou se tato třetí část podílí na úbytku lidského kapitálu. V souladu s metaforou ledovce a závěry týmu výzkumníků z VŠFS se tak děje měrou podstatnou a rozhodující. Do budoucna by tímto směrem měla být upřena primární pozornost dalších výzkumů nejenom proto, že se jedná o podstatnou a klíčovou oblast úbytku lidského kapitálů, ale především z toho důvodu, že se jedná o skrytou, jen stěží pozorovatelnou skutečnost, neboť to souvisí s morálkou, kulturou atd.

Na základě výše řečeného je možné konstatovat, že k maximálnímu využívání lidského kapitálu dojde, pokud bude největší vnitřní motivace ke studiu, tj. studium bude zábavné. Např. v této souvislosti je zajímavý závěr, že „dobrý učitel na základní škole může zvýšit příjem svého žáka víc než případná vysoká škola³. Avšak důležité v souvislosti s absolvovaným vzděláním (a onou užitkovou funkcí okamžité spotřeby) je pozdější „efektivní“ pracovní využití.

Z tohoto zorného úhlu vyvstává otázka, do jaké míry je prospěšné paralelní studium na vícero vysokých školách. Je zřejmé, že jedinec tímto způsobem zvyšuje svoji flexibilitu na trhu práce, ale tento přírůstek je nejspíš marginální, uvážíme – li, že zaměstnavatelé dnes spíše preferují praxi, navíc vícero získaných titulů může v jejich očích představovat „handikep“ v podobě „převzdělanosti“. Jedinec dalším (vysokoškolským) vzděláním rozhodně zvyšuje svůj okamžitý užitek U_C (kde platí „čím více, tím lépe“), protože k dalšímu vzdělání ho často nikdo nenutí, jenom vlastní vnitřní nutkání, potřeba; na druhé straně se může částečně diskvalifikovat na určitém trhu práce. V tomto ohledu U_C a U_P působí proti sobě. Je diskutabilní, která veličina ve svém působení na celkový lidský kapitál převládne.

Zatřetí, k maximalizaci lidského kapitálu je třeba eliminovat systémové překážky jeho rozvoje jako např. investování do pozic. Hra Titanic názorně ukazuje, jaké jsou v této souvislosti rizika. Pokud se koncept této hry dostane do širšího povědomí, pokud toto bude rozpoznáno a pochopeno jako dominantní hra, která se dnes hraje, bude usnadněn přechod ke společnosti, jejíž ekonomika je založena na produktivních službách a jejíž vztahy jsou založeny na rovnosti příležitostí.

³http://hledani.rozhlas.cz/iRadio/?query=leonardo+plus&reader=&stanice%5B%5D=%C4%8CRo+Plus&porad%5B%5D=&offset=0&dateLimit=TL_1W.

Použitá literatura a zdroje

- BERRY, G. S. *Teorie preferencí*. Praha: Grada Publishing, 1997, 352s. ISBN 80-7169-463-0.
- CONTRERAS, S. Looking for status appeal? Act interested in your child's education. In *International Journal of Social Economics*, Vo. 44, Issue: 3, 2017. s. 377 – 399. eISSN: 1758-6712.
- FISHER, L. *Rock, Paper, Scissors. Game Theory in Everyday life*. New York: Basic Books. 265s. ISBN 978-0-465-00938-1.
- HEISLER, H. – VALENČÍK, R. – WAWROSZ, P. *Mikroekonomie středně pokročilý kurz*. 1. vydání. Praha: Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., 2010. 288s. Edice EUPRESS. ISBN 978-80-7408-040-1.
- JURÁSEK, M. – LEINWEBER, V. – VALENČÍK, R. Politicko-ekonomická reflexe současného stavu globální společnosti. In *Politická ekonomie-teorie, modelování, aplikace*. Praha: VŠE, 2016, RO. 64, Č. 2, S. 218-236. ISSN 0032-3233.
- McDONALD, S. – BENTON, R. A. The Structure of Internal Job Mobility and Organizational Wage Inequality. In *Research in Social Stratification and Mobility*, Volume 47 (SI), 2017 (February). s. 21-31.
- MERTL, J. – VALENČÍK, R. Principles of the Titanic Games and Their Links to Contemporary Socioeconomic Reality. In *Socioekonomické a humanitní studie 1*, Vol. 7, 2017, s. 95-121.
- PETRÁŇOVÁ, M. – MEJSTRÍK, B. Přes milion pracujících nevyužívá svou kvalifikaci. In *Statistika&My*, Ročník 5 (05/2015), s. 34-35.
- TANG, S. The positional market and economic growth. In *Journal of Economic Issues*, 44(4), 2010, s. 915-942.
- VODÁK, J. – KUCHARÍKOVÁ, A. *Efektivní vzdělávání zaměstnanců*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2011. 240s. ISBN 978-80-247-3651-8.

Kontakt:

Miroslav Jurásek

Vysoká škola finanční a správní, Praha

19614@mail.vsfs.cz